

Natalia Starchenko (*Kyiv, Ukraine*) **Judicial Books as a Source for the Interregnum Magnum History in Volhynia (1572–1576)**

In this article I endeavour to explore the peculiarities of the Volhynia Palatinate organization in the period of the first two Interregna in the history of Polish-Lithuanian Commonwealth, based on judicial books. The act by act review of the Castle (“Grodsky”) court books enabled us to bring the new sources into usage, and to make consideration for the conflicts in Volhynia gentry community, including the acts of open and hidden disagreements with the Dietines decisions. That enriches the general picture of the Volhynia gentry style of life of the period under examination. This approach allows us to re-estimate the hitherto predominant historiographical views on the political culture of Volhynia gentry.

Key words: *Interregnum, gentry, palatinate, princes, governors, kaptur court, appellation institution, Diet, Dietine, gentry emancipation*

Ігор ТЕСЛЕНКО
(*Київ, Україна*)

**Заславська замкова книга
як джерело до історії
Південно-Східної Волині**

27 липня 1562 р. у столиці Великого князівства Литовського Вільні помер князь Януш Заславський, єдиний син світлоцького і каменецького старости Кузьми Івановича та Анастасії Юрїївни Дубровицької-Гольшанської¹. Про життя цієї людини залишилося обмаль даних, та це й не дивно з огляду на те, що помер князь у відносно молодому віці, маючи близько тридцяти років. На той час Януш Кузьмич вже був круглим сиротою та ще й вдівцем², в руках якого знаходилася доля трьох маленьких дітей – доньки Софії та синів Януша і Михайла. На-

¹ Щодо дати смерті Януша Кузьмича в джерелах існує розбіжність. За одним свідченням, Заславський помер 27 липня, за іншим – 29 травня 1562 р. [28, s. 301; 26, s. 429]. Друга з цих дат є явно хибною, адже тестамент князя, споряджений прижиттєво, датується червнем 1562 р. [10, s. 601].

² Батько князя Януша Кузьмича помер 9 травня 1556 р., а мати – у 1561 р. [26, s. 429; 10, s. 600]. Дружина Заславського Маріанна Петрівна Чапличівна-Шпановська померла, очевидно, на початку 1561 р., одразу після народження молодшого сина Михайла. На користь цієї дати свідчить ряд фактів. По-перше, нам відомо, що старший син подружжя Заславських князь Януш Янушевич став повнолітнім навесні чи влітку 1575 р., а відтак народився він 1560 р. [16, арк. 122 а; 21, арк. 74 зв.]. По-друге, Януш Кузьмич помер удівцем і був ним вже у травні 1561 р. [27, s. 129: лист Я.К. Заславського про заставу Гаврилу Вербовецькому в сумі 350 кіп литовських грошів с. Вербівці. 18 травня 1561 р. Заслав. У цьому документі, між іншим, зазначено, що заставлене село до повернення суми у Вербовецького не може відібрати ані сам князь Януш, ані його діти, ані «малжонка моя, которую ми если Пан Б[о]г з ласки своеє дати рачить». Таким чином, дружина Заславського померла у 1560 або 1561 р., а з огляду на те, що в 1560 р. народився її старший син, смерть мала наступити в перші половині 1561 р., після появи на світ молодшого.

весні або на початку літа 1562 р. Заславський прибув до королівського двору, де обговорювалися деталі операції зі стримування військ Івана Грозного, які вдерлися на територію Литви. Що стало причиною фатальної події – чи то нещасний випадок чи, може, тривала хвороба – достеменно невідомо; у будь-якому разі заповіт Януша Кузьмича був укладений за місяць до смерті за відома великого князя литовського Сигизмунда Августа та його найближчого оточення [11, s.55, 57; 10. s.600]. Своєю останньою волею Заславський розпорядився передати опіку над сім'єю та усіма родовими маєтками троцькому каштеляну і надвірному гетьманові Григорію Олександровичу Ходкевичу. Однак коли люди Ходкевича прибули на Волинь, з'ясувалося, що Заслав³ з навколишніми волостями вже перебуває в чужих руках. Конкурентом надвірного гетьмана виявився сусід небіжчика – київський воевода Василь-Костянтин Острозький, який втрутився в боротьбу за опіку, відчуваючи прихильність до себе слуг Януша Кузьмича та посилаючись на «право прирощення», тобто близьке рідство із Заславськими. Протистояння дуже швидко набуло великого розголосу, справа про опікунські права потрапила на розгляд короля, який лише в 1566 р. вирішив її на користь Ходкевича, на той час уже віленського каштеляна та великого литовського гетьмана [9, s. 41].

Законний опікун княжат хоч і посідав власні маєтки на Волині, проте вкрай рідко сюди навідувався, адже його службові обов'язки передбачали постійне перебування у Вільні або ж у військових виправах. Молодих Заславських він перевіз до своєї головної резиденції у Заблудові на Підляшші⁴, а до осердя їхніх володінь відрядив досвідчених слуг, які і стали головними виконавцями волі Ходкевича.

* * *

У 1560–1570-х рр. землі князів Заславських склали ареал із чотирьох волостей: Заславської, Верхівської, Білогородської та Почапецької, що охоплювали близько сотні сіл і розташовувалися у південно-

³ Заслав (Жеслав) – осердя володінь і родове гніздо кн. Заславських, нині м. Ізяслав, райцентр на півночі Хмельницької області.

⁴ В 1567–1572 рр. у Заблудові на запрошення Г. Ходкевича перебував відомий друкар Іван Федоров, який видав тут Учительне Євангеліє (1569) і Псалтир з Часословцем (1570) [4, с.28-40]. Брати Заславські, без сумніву, були із ним знайомі, та й пізніше, вочевидь, не один раз бачилися з друкарем на Волині, куди він згодом (1575) перебрався.

східному закутку воєводства, на межі Луцького та Кременецького повітів⁵. Зазначені добра були лише кількома частинками тих великих маєткових комплексів, якими була щільно всяєна тогочасна Волинь. Кожен подібний округ приватного землеволодіння являв собою свого роду «державу в державі» зі своїм володарем і підданими, двором, управлінським апаратом, військом, судом, специфічною податковою системою та неписаними законами життя. Адміністративний апарат волості розміщувався у її центрі, в замку. На чолі замкової адміністрації (уряду) стояв управитель маєтку, що звався старостою (намісником), якому допомагали підстароста, писар і ціла когорта замкових слуг.

Одна з основних функцій замкового старости полягала у здійсненні судочинства в кримінальних та цивільних (зокрема, межових) справах шляхти і підданих, що проживали на ввіреній йому території. Можна сказати, що сфера компетенції замкових судів приватновласницьких маєтків поєднувала у собі головні артикули старостинських (городських) та шляхетських (земських і підкоморських) судів, які діяли в трьох повітових центрах Волинського воєводства. З поширенням у першій половині XVI ст. практики письмового діловодства матеріали судових процесів вносилися до так званих «замкових книг», аналіз яких дав би нам можливість краще вивчити ці закриті для стороннього ока мікрокосмоси.

На превеликий жаль, майже всі замкові книги загинули у війнах середини XVII ст., тож про їх існування історики дізнаються здебільшого з поодиноких згадок в документах та дуже рідкісних виписів⁶. З огляду на це, а також беручи до уваги жахливий стан збереження родових архівів українських магнатських фамілій зламу XVI і XVII ст., просто унікальною є врятована замкова книга Заслава, яка є надзвичайно важливим джерелом для вивчення внутрішніх законів і розпорядків, що діяли у великих приватних «державках».

Заславська замкова книга 1572–1575 рр., яка нині готується нами до друку, зберігається в Польському національному архіві у м. Кракові

⁵ Повний склад волинських землеволодінь кн. Заславських станом на 1581 р. див. у додатку 1.

⁶ Так, зокрема, за спостереженнями А. Зайця, замкові книги велися в Заславі, Острозі, Муравиці, Олиці, Степані і Торчині [2, с. 20]. За моїми даними, до цього переліку слід додати Рівне, Звягель, Корець, Дубно, Костянтинів і Шульжинці [18, арк. 303; 22, арк. 546-547; 23, арк. 588 зв.; 24, арк. 261-261 зв.; 29; 25, s. 576].

(Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków, Rękopisy, № 27) і нараховує 834 сторінки⁷, на яких вміщено 816 записів руською (староукраїнською) мовою. Питання про те, чому з усього масиву заславських замкових книг до нас дійшла лише одна і саме ця, на разі залишається відкритим. Вперше на неї як унікальне джерело не лише для істориків, а й для лінгвістів, звернув увагу Микола Ковальський ще в 1983 р. у своєму джерелознавчому дослідженні, присвяченому фондам Краківського архіву [3, с.61]. Відтоді пам'ятка всього кілька разів потрапляла до поля зору фахівців [2, 5; 6; 7], але досі так і не була належним чином вивчена.

Як уже зазначалося, книга охоплює період від 1572 до 1575 року, але перший і останній роки представлені у ній неповно (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Кількість записів у заславській замковій книзі за роками

Рік	Місяці	Кількість записів
1572	липень-грудень	137
1573	січень-грудень	291
1574	січень-грудень	313
1575	січень-березень, травень	75

Починається книга записами за липень 1572 р., коли у Заславі перебували комісари Г. Ходкевича на чолі з Ярошем Вишетравкою задля передачі уряду заславського намісника Василю Коптю. Перші сторінки стосуються обов'язкової у таких випадках процедури звітування («здачі уряду») попереднього старости і розгляду скарг на нього, внесених місцевими волошчанами (як шляхтою-ленниками княжат Заславських, так і простими міщанами та селянами). Завершується книга кількома записами за березень і травень 1575 р. напередодні повернення Януша і Михайла Заславських на Волинь. У липні того ж року старший з братів, досягнувши повноліття, обійняв усі родові мастки, звільнив від вико-

⁷ У книзі немає початку і кінця – перші і останні її сторінки обірвані. Текстом заповнено 830 сторінок (без записів залишилися с. 2, 30, 144 та 734 за пагінацією, здійсненою в ХХ ст.).

нання обов'язків ставлеників опікуна⁸ та призначив на їх місця своїх намісників. Таким чином, можна припустити, що кожна нова книга заводилася після зміни замкового уряду і входження у повноваження нового старости⁹.

Як впливає з наведеної вище таблиці, середня річна кількість записів у книзі була близькою до 300. З урахуванням усіх «неробочих» (святкових) днів включно з неділями вимальовується картина неабиякої завантаженості замкових урядників, які мало не щодня вислуховували і фіксували на письмі скарги та свідчення жителів Заславщини. Чи було так насправді? Подокументний аналіз записів засвідчує, що реальна ситуація була дещо відмінною від цих міркувань. З одного боку відомо, що нотатки до книги вносилися і в святкові дні¹⁰, з іншого боку – доволі часто таких нотаток було не більше двадцяти на місяць (див. таблицю 2).

Суттєво змінює середньомісячні показники лише липень, коли замковий уряд буквально накривала хвиля відвідувачів. На цей місяць щоразу припадало близько 70 записів (тобто понад 20 % від загально-річної кількості), що було пов'язано з проведенням у місті ярмарку, приуроченого до дня поминання святого пророка Іллі (20 липня). Упродовж двох тижнів Заслав переповнювали приїжджі – і жителі околиць, і купці з сусідніх міст, і, водночас, торговці та шляхта з віддалених частин Волині, Київщини, Поділля, Малопольщі, Литви. Відтак, більшість липневих записів у замкових книгах – це угоди продажу-купівлі (застави, обміну), боргові зобов'язання, скарги про шахрайство, побиття, пограбування, що мали місце у дні проведення ярмарку.

⁸ Останнім опікуном Заславських був після Григорія Ходкевича (помер 12.XI.1572) та його старшого сина підскарбія Великого князівства Литовського Андрія (помер 21.II.1575) молодший брат останнього гродненський староста Олександр [16, арк. 103 зв.].

⁹ Книга уривається незавершеним записом від 3 травня 1575 р. Припускаємо, що незбережена частина пам'ятки обіймала справи за травень-серпень того ж року. Достеменно відомо, що В. Копоть перебував на уряді аж до передачі Заслава князю Янушу Янушевичу 13 серпня 1575 р. [16, арк. 23, 67 зв., 69-70 зв., 72 зв., 85-86, 98-99 зв., 103-103 зв., 105 а-105 а зв., 108-108 зв., 122 а-125].

¹⁰ Так, наприклад, лише упродовж липня-серпня 1572 р. до книги внесено недільні записи від 20 та 27 липня, 3 та 10 серпня [25, с. 6-7, 20-22, 32-33, 67, 84-87, 95-97].

Таблиця 2.

Кількість записів у заславській замковій книзі за місяцями¹¹

Роки місяці	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1572	---	---	---	---	---	---	[50]	32	10	[1]	6	14
1573	15	25	[2]	15	30	18	61	41	31	14	18	20
1574	35	22	17	17	22	37	81	14	16	10	25	17
1575	37	30	[7]	[---]	[1]	---	---	---	---	---	---	---
В середньому записів на кожен з місяців	29	25,6	17	16	26	27,5	71	29	15,6	12	16,3	17
В середньому записів на один місяць	21											

Тепер детальніше зупинимося на структурі заславської замкової книги і проаналізуємо характер внесених до неї записів. 88 % із них – це скарги і заяви, передсудова та процесуальна документація¹², решту 12 % складають приватно-правові акти обігу рухомого і нерухомого майна.

Що стосується першої категорії, то лева частка всіх записів стосувалася справ про неповернення боргів та кримінальних випадків побиття, поранення і пограбування (див. таблицю 3). Звісно, головними дійовими особами в них виступали жителі Заслава і волості, причому

¹¹ В квадратних дужках показники, які не бралися до уваги при обрахунку середньомісячної кількості записів. Так, записів за жовтень 1572 р., березень 1573 р. і квітень-травень 1575 р. всього один-два, а то й жодного, що було пов'язано, очевидно, з відсутністю на місці замкових урядників. 50 записів за липень 1572 р. починаються з 18 числа, а відтак ми не знаємо, скільки нотаток було внесено до книг за перших майже три тижні роботи уряду. Сім записів за березень 1575 р. також не враховані, оскільки вони доведені лише до 8 числа. Врешті, не беруться до уваги 23 записи «здачі уряду» заславського намісника Іллею Кучею в липні 1572 року.

¹² У тому числі покладання позовів, свідчення вижив та очевидців, матеріали слідства, судові вирокі та їх виконання, приятельські угоди.

особливо активними учасниками судових баталій були князівські слуги-ленники (зем'яни, бояри) та міщани. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що тогочасний Заслав не мав статусу магдебургії. Хоча у ньому був свій війт¹³, всі справи тамтешніх обивателів вирішувалися у замковому суді, що було типовим для багатьох приватновласницьких міст Волині та Великого князівства Литовського [2, с.138].

Таблиця 3.

Класифікація записів у заславській замковій книзі

Зміст записів	Кількість записів	%
Неповернення боргів	151	21
Побиття і (або) поранення	107	15
Пограбування	95	13
Неповернення залишеного на зберігання майна, його незаконне привласнення та інші випадки порушення майнових прав	96	13
Побиття і (або) поранення, що супроводжувалося пограбуванням	72	10
Межова суперечка та заповідіяні під час межових конфліктів шкоди на чужій землі	69	10
«Зсоромочення», образа честі, розпускання чуток, які шкодять добрій славі	31	4
Втеча або переховування слуги (підданого)	15	2
Погрози («отповеді» і «похвалки»), виклик на поєдинок	9	1
Порушення угоди	7	1
Інші справи*	69	1

* До цієї групи справ потрапили скарги, матеріали слідства та судові вирокі про вбивство, незаконне ув'язнення або звільнення з тюрми, несправедливий присуд замкового суду, невикуп застави та багато ін.

¹³ Заславськими війтами у 1572–1575 рр. були: *Радко Богданович* (червень-вересень 1572 р.) [25, s. 116-117, 302], *Богдан Іванушкович Смажка* (вересень 1572) [25, s. 120, 130, 279], *Андрій мельник* (листопад 1572) [25, s. 126, 130], *Криштоф Барановський* (серпень 1573 р.– лютий 1575 р.) [25, s. 120, 298, 307, 313, 314, 748, 811]. У червні 1572 р. згадується заславський ландвійт *Івашко Петричич* [25, s. 302].

Регулярно до суду зверталися і прості селяни з теренів Заславської волості. Здебільшого вони звинувачували рівних собі (односельців чи жителів сусідніх сіл) у пограбуванні, побитті, неповерненні боргу. Щоправда, траплялися і цікаві випадки зачіпок селян із потужнішими представниками міської верхівки та слугами князів Заславських, що завершувалися скаргами, а то й розглядом справи у замковому суді. Наведемо лише кілька прикладів. Так, у лютому 1574 р. отаман з села Данківці (підданий заславської зем'янки Марії Данківської) скаржився на боярина Войтеху Кривицького, що той,

«узрушивши покой посполитый, на местцу спокойномъ в замку их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославскихъ на мене словы неучтивыми ся торгнул, менечи мене быти злодеем, и за таковымъ дей неучтивыми словы торганемъ мало мене не збил, в чом се дей я, абых мел быт злодеемъ, не чую быти винен» [25, s. 435].

У грудні 1583 р. суд виніс вирок на користь підданого із замкового села Минківці Яківця Печончича, що позивав заславського зем'янина Хоми Закревського про викрадення бджіл та інші шкоди на землі, яку, за твердженням потерпілого, «я сам и продки мои хоживали и с того до скарбу их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославских, пановъ наших, дань есми даиваль» [25, s. 386]. Показово, що звинувачений у цьому вчинку Закревський до суду не з'явився і, судячи з усього, вирок намісника виконувати не поспішав, тож перемога потерпілого не була остаточною. Та й аналогічних перемог було не так багато, адже замкові урядники прихильніше ставилися до заможніших міщан і «швагрів-шляхти», аніж до простих селян. На цьому фоні вражає наполегливість Сенька Черниковича Плющика, підданого з іншого підзаславського села Бачманівки, який спочатку виграв справу «о грабеж» проти боярина Конаша Меречівського у замковому суді, а після того, як намісник відмовився виконати свій же вирок, поїхав на Підляшшя, звернувся безпосередньо до опікуна княжат Заславських Андрія Ходкевича і отримав відповідний лист з панської канцелярії [25, s.352-354]. З цього часу справи Плющика пішли «як по маслу» і невдовзі потерпілий отримав гідну винагороду за свої збитки.

Отже, шанси добитися справедливості в «змаганні нерівних» простий мужик таки мав. Зрештою, в проілюстрованих випадках нас більше цікавить не те, чи виграв процес той чи інший селянин, а наявність у заславської черні правосвідомості, відчуття нею потреби захистити власні права у суді. Це не означає, що до замкової гори у Заславі враз потяглися юрби селян. Якщо піддані проживали у вислуженому маєтку

зем'янина, право чинити суд нам ними належало саме йому. А в разі, коли розгарався конфлікт між селянами та їх паном-державцею, на замковий суд потерпілі особливо не поклалися, застосовуючи принцип «око за око, зуб за зуб». Цей принцип дуже добре відчув на собі один з найколеритніших представників дрібного заславського рицарства кінця XVI ст. Нестор Веселовський. 10 серпня 1573 р. він скаржився у суді на власних селян, які напередодні його повернення додому, «нашедши мощно кгвалтомъ, в дому моемъ пивницу отбили и пиво попили». Побутова сценка, швидше за все, завершилася би цілком мирно, якби не та обставина, що Веселовського у подорожі супроводжувало двоє приятелів-сусідів, перед якими не личило показувати свою поступливість. Після відмови селян видати ініціатора вчинку і хамської відповіді одного з учасників дебошу, шляхтич вирішив покарати нахабу, вдаривши його кухлем пива, що потрапив під руку. Потерпілий, як можна здогадатися, до суду не звернувся, натомість усі присутні, як згадував згодом пан Нестор, «не маючи до мене жадное потребности, огород мой власный, который был огорожонъ частоколомъ, на кий розобрали и мене самого оным колемъ збили и зранили, и огород... мой вытравили» [25, s. 290-292].

Загалом справи, в яких ключовими дійовими особами є жителі Заславщини, охоплюють бл. 75 % замкової книги, ще 25 % записів описують випадки, коли одна зі сторін (позивач або позваний) походить з-за меж волості, решту 5 % складають заяви і скарги, які прямо не стосуються заславських волощан і внесені до книг для того, аби занотувати правопорушення на місці для подальшого його розгляду в суді іншої інстанції.

До числа чужинців, імена яких найчастіше потрапляли на сторінки замкової книги, слід віднести вихідців із маєтків, які межували з Заславщиною. Чільне місце серед них займають міщани, піддані та зем'яни з інших волостей князів Заславських (Білогородки і Верховя), а також родових володінь князів Острозьких (Острога, Звягеля, Костянтинова, Полонного, Чуднова, Шульжинець) і Корецьких (Корця, Киликиєва, Межиріча-Корецького). У період проведення заславських ярмарків ця географія суттєво розширювалася за рахунок купців з Бара, Білої Церкви, Брацлава, Кракова, Кременця, Луцька, Любомля, Нового Збаража, Пикова, Степані, Торчина, Янушполя та ін. Поза тим свій слід у книгах залишили міщани Дубна, Кам'янця-Подільського, Ляховець, Меджибожа, слуги Ходкевичів з Волині і Великого князівства Литовського, олицькі зем'яни Радзивилів, представники шляхетської братії з від-

далених Холмського, Белзького та Сандомирського повітів, товариші розквартированої під Заславом роти кн. Костянтина Вишневецького, піддані кременецьких і луцьких повітників Боговитинів, Вишневецьких, Збараських, Лабунських, Лосятинських, Сенют-Ляховецьких, Хом'яків-Смордовських та ін.

Акти обігу рухомого і нерухомого майна займають відносно невелику частину замкової книги, але є надзвичайно цікавими з точки зору розвитку діловодства на периферії. Крім того, вони дозволяють краще дослідити топографію столичного міста волості і шкалу цін, яка діяла на теренах Заславщини на початку 1570-х рр. (див. таб. 4).

Таблиця 4.

Класифікація актів обігу рухомого і нерухомого майна у заславські замковій книзі

ЗМІСТ ЗАПИСІВ	КІЛЬКІСТЬ ЗАПИСІВ	%
Продаж дому в Заславі	9	10
Застава дому в Заславі	7	7
Дарунок дому в Заславі	1	1
Застава дому в Заславській волості	1	1
Обмін домами в Заславі	1	1
Продаж землі в Заславській волості	1	1
Продаж коня	17	18
Дарунок коня	4	4
Обмін кіньми	10	11
Застава майна	3	3
Переказ боргу	2	2
Визнання боргу, боргові листи	20	21
Квитация з боргу (частини боргу)	11	12
Квитация зі стацій	4	4
Акт поділу володінь	2	2
Тестамент	2	2

Які ще теми можна досліджувати, використовуючи матеріали заславської замкової книги? Пам'ятка дає унікальну нагоду вивчити спосіб функціонування замкового уряду у приватновласницькому маєтку, порівняти цей інститут зі старостинськими (замковими) урядами, що паралельно існували в трьох головних королівських містах воєводства – Луцьку, Володимирі і Кременці. Вище ми вже згадували про те, що управителями Заславської волості і очільниками тамтешнього замкового уряду були слуги опікунів малолітніх князів Заславських. Першими двома старостами джерела називають Івана Васильовича Скрибу (1567–1569) та Іллю Якимовича Кучу (1570–1572), що мали досвід урядування у волинських добрах Григорія Ходкевича¹⁴, а їх наступник Василь Филипович Копоть (1572–1575) до приїзду у Заслав згадується як особистий писар гетьмана [8, s.117]¹⁵. Натомість серед їхніх заступників (підстарост) траплялися місцеві зем'яни, як от Богуш Сошенський (липень-вересень, грудень 1572 р.) чи Яцько Вербовецький (вересень 1573 р.). Цікаво, що заміщати старосту в період його відсутності на уряді могло одночасно кілька осіб, у тому числі й інші урядники – вїйт (Криштоф Барановський, липень 1573 р.) та намісник Білогородської волості (Василь Кмита, липень-серпень 1573 р.)¹⁶.

Судочинство в замковому суді Заславських здійснювалося за Другим Литовським статутом [25, s.187, 604] старостою або його намісником, часто в присутності «людей добрих», якими були околичні зем'яни,

¹⁴ Центрами волинських маєтностей Григорія Ходкевича були села Княгинин і Муравиця Луцького повіту (обидва нині в складі Рівненської області; перше з сіл знаходиться в Дубенському районі, друге тепер називається Млинів і є райцентром); вкінці 1560-х – на початку 1570-х рр. І. Скриба та І. Куча згадуються не лише як заславські «справці» та «старости», але і як «княгининські та муравицькі урядники» гетьмана [19, арк. 74-75; 20, арк. 245, 284 зв.].

¹⁵ Роки урядування намісників встановлено за допомогою записів у актових книгах [14, арк. 34 зв.; 16, арк. 122 а; 17, арк. 1-6; 20, арк. 238 зв.; 25].

¹⁶ Іншими намісниками старости, що згадуються за урядування Василя Филиповича Коптя, були: Юрій Якимович (вересень 1572 р.), пінський попович Гаврило Михайлович (листопад 1572), нащадок острозького зем'янського роду Степан Лебедський (листопад-грудень 1572 р., березень 1574 – березень 1575 рр.), Семен Остроух (липень-серпень 1573 р.), Михайло Добринський (серпень-грудень 1573) та Яцько Михайлович (грудень 1573 – березень 1574 рр.) [25].

слуги малолітніх княжат та їх опікуна, заїжджа звідусіль шляхта (зокрема, возні Кременецького та Луцького повітів), заславські міщани (у тому числі євреї), навіть піддані (у тому числі з-поза меж володінь Заславщини, наприклад, з сусідньої Острозької волості). Відзначимо, що подібна практика розгляду справ «у широкому колі» зустрічається і в замкових книгах старостинських урядів Волині першої половини – середини XVI ст. Характерною ознакою роботи замкового уряду був також швидкий розгляд справ. Через відносно невеликі розміри волості багато суперечок вдавалося розв'язати упродовж одного дня після внесення скарги потерпілої сторони і заслуховування відповіді оскарженої особи. В особливих випадках уряд за допомогою замкових слуг (вижив) розсилав позови обвинуваченій стороні¹⁷.

Заславська книга «справ судових» є надзвичайно важливим джерелом для вивчення феномену залежного рицарства. Актів записи дозволяють досить повно реконструювати персональний склад зем'ян і бояр, що з діда-прадіда посідали землі під опікою князів Заславських. У переліку давніх служилих родів багато дрібної гніздової шляхти – наприклад Булаєвські з Булаївце, Васьківські з Васьковець, Вачівські з Вачева, Вербовецькі з Вербовець, Данківські з Данковець, Меречівські з Меречівки, Митьківські з Митьковець, Сошенські з Сошного, Теліжинські з Теліжинець, Топорівські з Топорів, Щурівські зі Щуровець та ін. Аналізуючи джерело, можна укласти генеалогічні схеми, що ілюструють щільне споріднення представників різних кланів, перелік сіл, які на ленному праві тримали вихідці з цих родів, а іноді дізнатися і про особливі умови їх посідання.

Фахівці з історико-географічних студій також знайдуть у заславській замковій книзі чимало цікавих даних; варто хоча б вказати на те, що лежить на поверхні – у джерелі фіксуються перші згадки про багато населених пунктів, що нині входять до складу Ізяславського, Славутського, Шепетівського районів Хмельницької області. Деякі з них у XVI ст. мали відмінні від теперішніх назви, але за допомогою внесених до книги межових справ та скарг ці поселення можна ідентифікувати.

Гадаємо, що представлена у цій публікації пам'ятка приверне увагу і тих дослідників, які вивчають минуле з позицій історичної антропології, цікавлячись гендерними студіями, історією повсякдення та

¹⁷ Жоден з текстів позовів не зберігся, проте до книги внесено чимало свідчень про їх покладання [25, s. 197, 248, 475-476, 498-498, 558, 739-740, 750-751 та ін.].

уявлень, проблемами, пов'язаними із соціальною та соціорелігійною антропологією. Відтак, заславська замкова книга 1572–1575 рр. є не лише надзвичайно важливим джерелом з історії Південно-Східної Волині. Ця пам'ятка, без сумніву, допоможе розширити знання про людей, які жили на землі наших предків на межі Середньовіччя і ранньомодерної доби.

Джерела та література

1. *Заяць А.* Соціально-економічне становище Олики у XVI – першій половині XVII ст. // *Минуле та сучасне Волині та Полісся: Олика і Радзівілли в історії Волині та України.* Науковий збірник. Матеріали XVIII Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2006. – Вип. 18. – С. 27–29.

2. *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.

3. *Ковальський М.П.* Документи родинного фонду Сангушків Краківського Державного воєводського архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI–XVIII ст. // *Архіви України.* – К., 1983. – № 3. – С. 60–63.

4. *Мицько І.* Іван Федоров: життя в еміграції. – Острог, 2008.

5. *Тесленко І.* Сторінки історії Східної Острозщини (державці села Колом'є у XVI ст.) // *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею.* – Нетішин, 2003 – 2004. – № 2-3. – С. 84 – 88 (в додатку опубліковано 2 записи із заславської книги).

6. *Тесленко І.* Хто є хто в імперії «старого» князя. «Острозька шляхта» // *Соціум. Альманах соціальної історії.* – Київ, 2008. – Вип. 8. – С. 119–133.

7. *Тесленко І.* Заславська замкова книга XVI ст. // *Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур.* Матеріали наукової конференції 21-22 грудня 2006 року. – Ізяслав-Острог, 2006 (публікація з чотирма записами із заславської замкової книги в додатку не потрапила до друкованої, але була розміщена в електронній версії цього видання на сайті «Мислене древо»: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/izjaslav/21zaslavknyga.html> [останнє відвідування сторінки 28.07.2009].

8. *Boniecki A.* Herbarz polski. – Warszawa, 1907. – Т. 11.

9. *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997.

10. *Wolff J.* Książowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. – Warszawa, 1895.

11. *Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie.* – Lwów, 1910. – Т. 6.

12. Российский государственный архив древних актов, г. Москва. – Ф. 389, кн. 30.
13. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 21 (Кременецький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 9.
14. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 11.
15. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 15.
16. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 18.
17. ЦДІАК України, ф. 22 (Кременецький земський суд). – Оп. 1. – Спр. 3.
18. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 7.
19. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 11.
20. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 12.
21. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 24.
22. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 31.
23. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 55.
24. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 122.
25. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków (APK AS). – APK AS. – Rękopisy, № 27.
26. APK AS. – Teka V, № 81.
27. APK AS. – Teka IX, № 26.
28. APK AS. – Teka XVI a, № 60.
29. APK AS. – Teka 130, № 3.

(1). Волинські маєності Заславських у другій половині XVI ст. (за текстом акту поділу володінь між кн. Янушем та Михайлом Янушевичами 1581 р. [21, арк. 73 зв.-82 зв.]).

I. Центр волості Заслав, Кременецький повіт Волинського воєводства, населені пункти 1) м. Заслав Старий; 2) м. Заслав Новий; 3) с. Билів с. Булижинці 4) с. Васьківці 5) с. Вербівці 6) с. Веселівці 7) с. Волківці 8) с. Гнійниця 9) с. Данківці 10) с. Двірець 11) с. Джурджів (Дчурдчів) 12) с. Жилинці 13) с. Завадинці 14) с. Збунів 15) с. Зубарі 16) с. Ілщане 17) с. Київці 18) с. Кіндратовичі 19) с. Крива Лука 20) с. Кропивна 21) с. Лиса Гора 22) с. Лопушна 23) с. Мислятин 24) с. Митьківці 25) с. Михля 26) с. Михнів 27) с. Мокрець волоський 28) с. Мокрець Матієвських 29) с. Наутуківщина 30) с. Ничогівці 31) с. Пашковичі 32) с. Перегонівці 33) Пиллявське селище 34) с. Підлісці 35) с. Плеснов 36) с. Пліщин 37) с. Прилуки 38) с. Припутки 39) с. Путринці 40) с. Радошево (Радосілка) 41) с. Ріпки 42) с. Сахнівці 43) с. Сенютки 44) с. Скалин 45) с. Соснівка 46) с. Сошне (Сушна) 47) с. Судилків 48) с. Теліжинці 49) с. Тишковичі 50) с. Хонковичі 51) с. Чепцівці 52) с. Чотирбоки 53) с. Щурівці 54) с. Янцівичі Луцький повіт 56) с. Бачманівка 57) с. Вачів 58) с. Довжок 59) с. Дяків 60) с. Дятелівка 61) с. Жуків 62) с. Зубівщина 63) с. Каменка 64) с. Корчин 65) с. Меречівка 66) с. Миньківці 67) с. Мирутин 68) с. Перемишль 69) с. Семаки 70) с. Фаневщина 71) с. Цвітоха.

II. Центр волості Верхів Луцький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) м. Верхів 2) с. Верхів 3) с. Оженин 4) с. Стадники.

III. Центр волості Білогородка Кременецький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) м. Білогородка 2) с. Бабковичі 3) с. Бебчинці 4) с. Бісівка 5) с. Булаївці 6) Волиця Булаєвська 7) Волиця Зеленських 8) Волиця Минцева 9) с. Голотківці 10) с. Дубовці 11) с. Заруддя 12) с. Зелена 13) с. Колк Великий 14) с. Колк Малий 15) с. Криворудка 16) с. Мацевичі 17) с. Медведівка 18) с. Никошівці 19) с. Нове Село 20) с. Орлинці Поляницького селища 21) с. Пузирки I 22) с. Пузирки II 23) с. Рубленці 24) с. Салиха 25) с. Свиридівці 26) с. Смаглець 27) с. Суховжинці 28) с. Тарнівка 29) с. Хрестівка 30) с. Чижівка 31) с. Чаплинці 32) с. Чолгузів 33) с. Якимівці.

IV. Центр волості Почапки Луцький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) с. Почапки 2) с. Климашівщина 3) с. Милятин 4) с. Черняхів.

Всього населених пунктів: 111 (4 міста і 107 сіл)

(2). 1572, серпня 22. – Прохання зем'янки Луцького повіту Климентової Боговितिної перенести розгляд у Заславському замковому суді справи за позовом про заплямування її доброї слави заславським зем'янином Іваном Васковським, який після передшлюбних змовин і навіть вінчання відмовився брати в дружини її служницю Федору Олехнівну Скуйбедянку [25, s. 105-106]¹⁸.

Того ж м[є]с[є]ця августа 22 дня року [15]72

Писала и присылала до замку Жєславског[о] до мене, Василя Филиповича Коптїа, намєстника жославского, зем'янка повету Луцког[о] п[а]ни Климентовад Боговितिновича¹⁹ п[а]ни Катерина Дахновна служєбника своєг[о] Мишка Чикизича, оповєдаючи, *иж деи* што позвала она была позы моими в раду здешнего замку Жєславског[о] земенина повету Жославского п[а]на Ивана Васковског[о] ѿ томъ, *иж деи* што онъ за наидованємъ и прозбою в року *нынєшнємъ семдєсѣт* втором на Запусты Петровы змовил и шлюб брал ведле закону малжєнского з служєбницюю єє девкою, дочкою Олєхна Скуибєдина²⁰ на имѣа Ѳєдоруоу через ѿтца ТимоѲєѣа, архимандрита корецког[о] пречистского, а свещєнника велгорского покровског[о] Леѡнтиа, при чом *деи* и *иншиє* люди добрыє были, которому *деи* весєлю и роки положоны, нижли *деи* оныи панъ Иван Васковскии дал ѿ собе то слышат, *иж* на тые роки ку оному весєлю своєму ехати не хочєт и тоє девки своєє шлюбное брати воли не маєт, и тым *деи* дом п[а]нєє Катєрины Климентовоє ославил и туоу девку ку шкодє и утратє привєлє. За которыми *деи* позы рокъ ку росправе им ѡбєюм сторонам через вижа врадowego зложоны дна *нынєшнєг[о] м[є]с[є]ця августа двадцѣт* второг[о] дня у *пѣтницю* припал, ѿ чом *деи* п[а]ни Катєрина Климентоваѣа с тою девкою Ѳєдоруоу на *тот* рокъ *ден* *нынєшнии* *пѣтницю тут* до замку Жославског[о] ехати и ѿ томъ с паном Иваном Васковским ведле тых позовов у правє (!) ѡчивисто мовити хотєла, нижли *деи* таѣа дєвка Ѳєдора на *тот* час захорала,

¹⁸ Текст записів друкується зі збереженням правопису оригіналу; курсивом позначені виносні літери, в квадратних дужках – розшифровка скорочених місць та окремі пропущені в оригіналі слова. Дати, наведені в оригіналі літерами, передано арабськими цифрами.

¹⁹ Катєрина Дахнівна, вдова луцького зем'янина Климентія Войничѣа Боговитина-Колєсницького.

²⁰ Олєхно Петрович Скуйбєда – вихідєць з луцьких мїщан, рідний брат померлого в 1562 р. кременецького вїйта Михайла Скуйбєди, згодом олицький вїйт кн. Радзивилів [1, с.27; 12, арк. 71–71 зв.; 13, арк. 10–10 зв., 13–14].

для котороє *деи* хоробы єє п[а]ни Катєрина Климентоваѣа на *тот* рок *ден* *нынєшнии* *пѣтницю тут* у замку Жєславскомъ стати и ѿ то с паном Иваном Васковским мовити не могла, але *деи* тоє право заховала собє вцѣлє коли таѣа дєвка Ѳєдора з оноє хоробы выздоровєєт, тогды с п[а]ном Иваном Васковскимъ у правє ѿ то мовити хочєт.

И тоє оповєданє своє п[а]ни Катєрина Климентоваѣа через служєбника своєг[о] Мишка Чикизича до книг замку Жославского судовых записати дала.

(3). 1572, верєснѣа 22. – Скарга заславського замкового пушкаря Олєксїя Яковича на замкового слугу Захарку Кисєлєвичѣа про привласнення майна небїжчика Михайла Филиповичѣа з вписанням тестаменту останнього (запис до заславської замкової книги від 26 липня 1573 р. [25, s. 277-280]).

Того ж дня 26

Пришодши перед мене, Василя Кмиту, намєстника жославского и белгородского, слуга их м[и]л[ости] княжат Жославских на имє Олєксєи Яковлєвичѣа, пушкарь замку Жославског[о], жаловал и оповєдал на служку замковог[о] на имє на Захарку Кисєлєвичѣа ѿ том, *иж деи* в час повєтриѣа неѣакиисъ Михайло Филипович москвитин, зъходєчи з сєг[о] света, сам по своєи доброй воли, єщє будучи за доброго здоровья, дал ми до рук моих властных ѡсѣм коп гр[о]шєи, а єщє *деи* при нем зостало такжє готовых гр[о]шєи полшєсты копы гр[о]шєи, которую *деи* мне и туоу полшєсты копы гр[о]шєи ѡтказал, которыє *деи* гр[о]ши при небожчику у черєску были кгда *деи* онъ з сєго света зышол. Тогды *деи* ѣа тых гр[о]шєи при немъ не знашол, а *тот деи* Михайло у єго дому з сєго света зышол и ниhto иншии тых гр[о]шєи у него не взїал, толко он. И показал передо мьною духовницю єго под печѣтю Станислава Рєвуского²¹ и под печѣтью Богдана Смажки, воиѣа жославского, и с подписю влосноє руки єго, которѣа так сѣа сама в собє маєт:

Во имѣа Ѳтца, и Сына, и Светого Духа, и Светую Живоначѣлную Троицу, нынє и завєжды и на вєки вєком, амин.

Я, рабъ Божии Михайло Филиповичѣа москвитин, визнаваю сам на сєбє сєю своєю духовницюю, *иж* ѣа єщє за доброго своєго здоровья и за целог[о] розуму, не маючи в сєбє жоны, дєтєи и тєж жадног[о] приѣтєла на сєи

²¹ Станїслав Рєвуський згадуєтьсѣа як городничий заславського замку (1569-1574), слуга Іллі Кучі (1572), слуга кн. Заславських (1573) [25, s. 6–7, 349–350, 368, 449; 15, арк. 98 зв.].

чужої землі, а милуючи земля своєг[о] на име Олексея ІАковлевича москвитина, ему єсми в опеку сїа поддалъ зо всею своею убогою маѣтностю, подал єсми єсми (!) ему сам своими руками ѿсмъ коп гр[о]шеи и вола, а при мне еще zostало полшосты копы гр[о]шеи. Еслибых з допущенїа Божого умер, тогда и тую полшосты копы гр[о]шеи он же до себе взяти маѣт, а ниhto иншии. А што сїа дотычет ѿ вола, ино он маѣт его ѿтыскати у Мокрьцы²² у Семѣна – вола рижог[о] моег[о] властног[о], и к тому сермягу и кожух по моем животѣ он же взяти маѣт, тело мое грѣшноѣ поховавши, и душею моею печаловатисїа маѣт. А хто бы похотѣл у нег тых гр[о]шеи моих и вола, таковыи нехаи не будет прощон, але нехаи будет проклат на веки вечныѣ в сѣм веце и в будущемъ, и таковыи со мною сїа розсудить на Страшном судищи перед милостивым Богом, и к тому теж таковыи будет повиненъ заруки на врад жославскии заплатити двадцат коп гр[о]шеи, а ему, яко ображонои стороне, другую двадцат копъ гр[о]шеи, и к тому вси шкоды и наклады на слово реченъе его, а поплативши тые заруки, пред сїа сїаїа моїа духовница вездѣ у кождого права при зуполнои моцы захована быти маѣт.

А при том был и тог[о] єст добре сведомъ его м[и]л[ость] панъ Станиславъ Рѣвускии, пан Богдан Иванушкович, воитъ мѣста Жославского, пан Михаїло Причкович Воробѣи, пан Мартин Савчич, пан Миско Зубцевич, трубач их м[и]л[ости] кн[ѣ]жат Жославских. ІАкож єсми просил ѿ приложене печати к сѣи моїи духовницы п[а]на Станислава Рѣвуского и п[а]на Богдана, воїта жославского. Их м[и]л[ость] на прозбу мою учинили и печати свои до неї приложити рачили, а для лепшого вери іа руку свою по рускии (!) подписал и перед тыми ж людми добрыми до рук Олексеєвых тую свою духовницу єсми ѿдал.

Писан в Жославлї м[ѣ]с[ѣ]ца сѣнтѣбра двадцат второг[о] дня року сѣмьдѣсїат второго.

А по вычитаню тоѣ духовницы, ставши у право ѿныи вышеи ѿбжалованыи Захарко, на тую жалобу его чинечи ѿтпор тыми словы поведил: Правда, иж деи в час повѣтриїа ѿныи Михаїло в дому моемъ на смертѣлнои постели лежалъ, с которого деи іа еще до смерти его вон вышол, и кгда он з сего света зышол, ѿныѣ деи п[р]ѣн[ѣ]зи на нем у череску были. ІА деи, их взѣмши и переличиши, вси сполна в ызбѣ своїи под припечкомъ

²² Мокрець – село Заславської волості; нині в Ізяславському районі Хмельницької області. У тексті дільчого акту 1581 р. (див. додаток 1) поруч із цим селом згадується ще «волоський» Мокрець, пізніше перейменованій на Комини (нині також в Ізяславському районі Хмельницької області).

закопал, которые деи не ведаю хто з-под припечка вынал, але деи их єсми не вживаль и готов деи єсми ѿт того невинност свою присегою своею телесною ѿчистити.

Которому Олексеи ку присїазе позволил и за позволенемъ его Захарце ку присїазе рок третии ден зложил.

А кгда день третии пришол, того ж м[ѣ]с[ѣ]ца іюля двадцат девятого дня постановившисїа ѿбола сторона так Олексеи, іако и Захарка, перед врадом ѿповѣдали, иж деи з обух сторонъ межи собою вгду принѣмши, ѿного Захарку Олексеи ку присїазе не повел с тых причин, иж Алексїа Захарка, поєднавши, дал за то Олексею полтори копы гр[о]шеи, што іа для памѣти тоѣ право и доброволноѣ вызнанѣ до книг замковых записати єсми велель.

(4). 1572, жовтня 12. – Тестамент заславської міщанки Ганни Яцьківни, вдови Кузьми Іванушковича, в якому вона заповідає поховати себе при Заславському Пречистенському монастирі і передає все нерухоме майно зятю Семену Михайловичу (запис до заславської замкової книги від 11 листопада 1572 р. [25, s. 122-124; 7]).

Року [15]72 м[ѣ]с[ѣ]ца ноїабра 11 дня

Пришедши до замку Жославског[о] перед мене, Гаврила Михаїловича, на тот час понаместника жославског[о], мешчанин жославскии Семѣн Михаїлович, ѿповѣдал и покладаль передо мною достамент мешчанки жославскоѣ Ганни Кузминоѣ, которыи достамент слово ѿт слова так сїа в себе маѣт:

Лета Божєго Нароженїа тисѣча пѣтсѣсотъ сѣмьдѣсѣть второго м[ѣ]с[ѣ]ца ѿкѣбѣра второг[о]надцѣть.

Во имя Отца, и Сына, и Светого Духа, и Светую Живоначалную и Неразделимую Троицу ныне и завжды и на веки векомъ, амин.

ІА, раба Божїа Ганна ІАцковна з Люблина Кузмина Іванушковича, мешчанка их милости кн[ѣ]жат Жославских.

Будучи мне на смертѣлнои постели, а за доброго и целог[о] розуму и зуполноѣ памѣти, а ведаючи теж то, иж не маешъ на томъ нынешнемъ светѣ певнешого, ѿдно часу смерти и кгда Богъ Сотворитель з сего света суетного ку ѿле Своїи Светои Милости душу мою грѣшную зобрати и взяти рачить, тогда тепер сим моим тестаментом и на потомныи часы, кому будетъ потреба того ведати або, чтучи его, слышати, ѿзнаимую и, на вечныѣ часы записуючи, ведати чиню, што єсми полѣцыла душу свою грѣшную Богу Сотворителєви Небесному и затю моему милому Семѣну Михаїловичу Иконниковичу. Он, зѣть мои мильи Семѣнъ, кгда Бог Сотворитѣл душу мою грѣшную до ѿлы Светоѣ Милости Своїи зобрати и взяти рачить, маѣт он,

зат мои милыи, погresti у Светои Пречистои у монастыре, яко погребь закону хрестянского зносит, тело мое грешное поховати и духовнику моему священнику Андрею Евтихийевичу спаскому, протопопе жославскому, по души моеи сагайдак з луком и з стрелами, якъ са самъ в собе мает, [дати]. А што *ест* статку моего у дому моемъ – дом мои зо всимъ на все, котории против дому Богданова, а другии домъ Михаиловъ Иконников, котории стоиит промежку дому Захарчина и Бышкова кравцова – тые обадва домы зо всим на все *отказую* затю моему Семену Михаиловичу. А што *ест* дом мои власныи, теды *тот* дом мои и што *ест* у дому моемъ статку моег[о] – теды все тое *отказую* затю моему Семену Михаиловичу. А што са дотычет дому Михаилова Иконникова, *тот* дом его у мене у заставе был у двох копахъ гр[о]шех, теды са ему дом его розказала затю своему вернути, нижли он, Михаило Федоровичъ за тую две копе гр[о]шеи мает робити образы по всимъ церквам на красках.

А при том дестаменте яко описе моемъ были и того добре сведомы их м[и]л[ости] панове мещане кн[и]ж[ат] их м[и]л[ости] Жаславскихъ Андреи Иванушкевичъ а Стас Мурал. А над то прохала есми его м[и]л[ости] п[а]на Гахима, понаместника жославског[о], о приложене печати и его м[и]л[ости] на прозбу мою учинил и печать свою приложил к сему моему тестаменту, и духовник мои священник Андреи спаскии жославскии руку свою подписал. А такъ са тую духовницу дала затю моему Семену Михаиловичу, а до того всего, што *ест* описано у сем моемъ тестаменте, уступу жадного не мают, а хто бы мел са уступати, теды на его м[и]л[ости] п[а]на виленског[о]²³ заруки коп двадцать гр[о]шеи.

Писанъ у Жослави.

Свещеник Андреи Евтихийевич спаскии жославскии, рука власнаа.

А по вычитаню тог[о] дестаменту просил оныи Семень Михаиловичъ, абы тое оповедане его и *тот* достаментъ до книгъ замку Жославског[о] судовыхъ записано было, и са то записати казал.

(5). 1573, серпня 12. – Визнання заславськимъ мещаниномъ Грицькомъ Богдановичемъ продажу своего дому з пляцом у м. Заславі «доктору» Шапсаю Шмайловичу за 3 копи литовськихъ грошів [25, s. 297-298].

М[е]с[е]ца августа 12 дня

Ставши на враде замку Жославского передо мною, Семеномъ Остроухомъ, на *тот* час будучимъ понаместникомъ жославскимъ, мещанин их м[и]л[ости] кн[и]ж[ат] Жос[лавскихъ] на име Грицько Богдановичъ, ку за-

²³ Мається на увазі віленський каштелян Григорій Ходкевич, опікун неповнолітніх княжат Заславських та їхніх маєтків.

писованю до книгъ замковыхъ тыми словы вызнал, *и*ж де продал есми домъ свои властныи никому ничимъ не пенныи и не заведенныи з будованемъ, и з пляцомъ у месте Жославскомъ, идучи до монастыра Светое Пречистое, по левои руке на рогу, пляцомъ лежачии межи домомъ мещанина их м[и]л[ости] кн[и]ж[ат] Жославскихъ Захарки Киселевича а з другою стороны Крыштофа Барановског[о], воита места Жославского, жиду жославскому на име Шапсаю Шмайловичу, доктору жидовскому, за три копы гр[о]шеи личбы литовское, которому деи волно будетъ *тот* дом мои помененыи *отдати*, продати, даровати, записати и якъ своимъ властнымъ шафовати на часы вечныи, а са деи до того дому самъ и никто з близкихъ кровныхъ и повиноватыхъ моихъ вжо жадного дела мети не маю.

И просиль Шапсаю доктор, абы тое добровольное вызнане оног[о] Грицька Богдановича до книгъ замковыхъ записано было, што са для памяти до книгъ записати казалъ.

(6). 1573, серпня 26. – Приятельська угода про поділ рухомого і нерухомого майна між заславськимъ зем'яниномъ Федоромъ Остаповичемъ Кудлою та його мачухою Аннушою Косовичівною Остаповою Кудловою [25, s. 309-310].

Того ж дня

Приходши перед мене, Василя Филиповича Копта, наместника жославского, земенин их м[и]л[ости] кн[и]ж[ат] Жославскихъ панъ Иванъ Косовичъ з дочкою своею на имя Аннушою Остаповою Кудловою а Федоромъ Остаповичомъ Кудломъ²⁴, показавши передо мною листъ отъ приателъ своихъ полюбовныхъ, и просили, абы тотъ листъ до книгъ замковыхъ записанъ, котории листъ такъ се самъ в собе мает:

Га, Федор Остапович, а [я], Аннуша Остаповаа, ознаимуемъ тымъ нашимъ листомъ передъ каждымъ станомъ, кому бы была тог[о] потреба ведати або, чтучи его, слышати, *и*ж есмо обоа сторона незволили и дали са у моц их м[и]л[ости] паномъ его м[и]л[ости] пану Гану Кграевскому, старосте берездовскому²⁵, а его м[и]л[ости] пану Петру Друкгомиру²⁶, а его м[и]

²⁴ Остап Кудло-Корчиківський, чоловік Аннуші і батько Федора, помер в останні дні липня або на початку серпня 1573 р. [25, s. 281–282, 309–310].

²⁵ Ян Граєвський – у 1571–1573 рр. берездівський староста Криштофа Граєвського (свого рідного брата, що був орендарем Берездівської волості).

²⁶ Петро Другомир – заславських зем'янин кн. Заславських.

л[ости] пану Тимошеви Подоскому²⁷, розделити нас во именичку нашомъ²⁸, и в маѣтности, речах рухомых. Их м[и]л[ость] панове наши межи нами:

Мне, Ѳедорови, части в людех и в кгрунтехъ во всемъ и в рухомых речахъ половица, [а] мачосе моѣи п[а]неи Анънуши Ѳстаповои третиаа част в людех и в кгрунтехъ, а в маѣтности половина з дѣвками, а сѣстрами моими. И речи, што пристои ку службѣ военънои, то мне подано, бо я маю службу служити своимъ накладомъ, толко люди вырадъ вси повинни будутъ дати мне. А коли пани Аннуша, мачоха моя, поидѣтъ замуж, то толко маѣтность, речи рухомые маѣтъ побрати из собою, а сѣстры мои, дѣвки свои, маѣтъ тою маѣтностью замужъ выдати, а я ѿ томъ не мамъ ведати, а до людѣи и имениа н[а]шого не будѣтъ мети ничего, ни до будованья. Якожъ делъ тотъ маѣмо ѿбоа сторона держати вѣчнѣ моцно непорушно. А естли бы котораа сторона з насъ делъ тотъ мел[а] нарушити а ѿ то ѿдно другого до враду позывати, тогды повинни будѣмъ на замокъ врадъ Жославскии заруки десѣтъ копъ заплатити, а сторона стороне десѣтъ копъ гр[о]шеи, а заплативши заруки, предсе тотъ делъ вѣчнѣ держати маѣмъ.

И на то есмо межи себѣ дали листы н[а]ши под печатми ихъ м[и]л[ости] пановъ вышеи помененыхъ.

Писанъ у Семакохъ²⁹ лета Божьего Нароженья тисеча пятсот семдесѣтъ третего м[ѣ]с[ѣ]ца маа двадцѣтъ шостого дня.

А што на долзехъ готовыхъ гр[о]шеи, то маѣмо, выправивши, поделити наполю.

А по вычитаню тог[о] листа просили ѿбоа сторона, абы тотъ листъ слово ѿт слова былъ до книгъ замковыхъ записанъ, чога я, выслушавши и дочтаточнѣ з него вырозумѣвши, дла памѣти до книгъ замковыхъ записати есми казалъ.

(7). 1573, вересня 7. – Скарга мокрецького підданого Миська Дудки на односельців Петра Триндика і Демида, які називали його дружину Марію відьмою і непочтливою жінкою, погрожуючи їй спалити. Урядове опитування свідків у цій справі [25, s. 321].

М[ѣ]с[ѣ]ца сѣнт[ѣбра] 7 дня

Передо мною, Михаиломъ Добринскимъ, понаместникомъ жославскимъ, жаловалъ подданыи ихъ м[и]л[ости] кн[яз]ятъ Жославскихъ села

²⁷ Томаш Подоский – берездівський староста Беати з Костельця Острозької та її другого чоловіка Ольбрахта Ласького (1564–1567), берездівський зем'янин (1567–1572).

²⁸ Йдеться, очевидно, про с. Корчик – вислугу Кудлів у Заславській волості (нині село Славутського району Хмельницької області).

²⁹ Семаки – вислуга Косовичів у Заславській волості (нині с. Сьомаки Славутського району Хмельницької області).

Мокрецького³⁰ на имѣ Миско Дудка ѿт жоны своеѣ Мари на подданого мокрецького жъ на имѣ на Петра и на сына его Демида ѿ томъ, ижъ деи они звали жону мою ведмою и непочтивою жоною, мовѣчи тыми словы, ижъ деи мы дровъ возъ привезши, еѣ, яко ведму, спалимъ.

Ставши у право ѿныи Петръ Триндик изъ сыномъ своимъ Демидомъ, ѿтпоръ чинѣчи, тыми словы поведили, ижъ деи мы е[ѣ] ведмою не звали, ани еѣ соромотили и палити деи еѣ не мѣли, ани ѿ томъ ведаемъ.

Дудка ставилъ шапку до людѣи, а Петръ з Демидомъ, шапки приставивши, на доводъ Дудчинъ слалися. Дудка выдалъ светками подданныхъ мокрецькихъ Васка Малковича, Яцушка а Андреа Батыѣвича. Якожъ с тыхъ трехъ Петръ полюбилъ Васка Малковича, которыи светокъ тыми словы вызналъ: Правда деи ест, ижъ ѿныи Петръ з сыномъ своимъ Демидомъ звалъ Дудчиную ведмою и мовилъ деи такъ: Привезу я возъ дровъ и тебѣ деи спалю.

И просилъ Дудка, абы тоѣ право и Васково вызнанье дла памѣти было до книгъ записано, што естъ записано.

(8). 1573, вересня 14. – Скарга заславського міщанина Миська Семеновича і його дружини Кулини на заславського тивуна Семена, який називав Кулину відьмою. Урядове слідство і вирок у цій справі [25, s. 327-328].

Того жъ дня

Пришедши передъ мене, Яцка Вербовецьког[о], на тотъ часъ наместника жославског[о], а при мене на тотъ часъ были земанѣ ихъ м[и]л[ости] кн[яз]ятъ Жославскихъ панъ Иванъ Сошенскии, наместникъ почапецькии, панъ Михаило Добринскии, панъ Мацко Зубъ и иныхъ людѣи добрыхъ немало, жаловалъ Миско Семеновичъ, мещанинъ жославскии, поспол изъ жоною своею Кулиною на Семена тивуна ѿ томъ, ижъ деи на жону мою злыѣ речи велъ, менѣчи быти, ижъ естъ ведма.

Тотъ Семенъ, яко ѿжалованыи, стоечи у права, поведилъ: Якомъ деи перво сего мовилъ, такъ и теперъ мовлю, ижъ естъ ведма, и сынъ деи мой ни ѿт кого естъ хоръ, толко ѿт неѣ и ѿт матки еѣ.

И я с паны верхоменеными пыталисы тивуна, если на неѣ што за доводъ маѣтъ, жебы у права показалъ.

Онъ поведилъ, ижъ деи иншог[о] никоторог[о] доводу не маю, аѣ се бралъ за присѣгу.

А такъ я с тыми жъ людми верхоменеными казалисы Статутъ ѿтворити с тыхъ причинъ, еслибы ему на присѣгу быти пушно мѣло. Якожъ

³⁰ Мокрець – село Заславської волості, див. примітку 23.

был читан в разделе четвертом артыкул пятдесят вторыи «*Ѡ* доведех и *Ѡ*тводех», которыи сиа так в себе мает: «Уставуем кгда судиа, выслухавши жалоб и *Ѡ*тпору сторон, скажет которои колвек стороне довод або *Ѡ*тводъ, а онаиа сторона на *Ѡ*ныи час, на которыи мала доводити або *Ѡ*тводити, не доведет або сиа не *Ѡ*тведеть, таковыи реч свою тратити маеть. А ведже *Ѡ*стлибы заразомъ сторона которого светка ставити не могла, тогды суд тое до завтреа *Ѡ*тложити маеть або вже *будет* под страченемъ завитыи рок, а доводы и *Ѡ*тводы на всякую реч мают быти, напервее через писмо, через светки, а то *суть* наипевнеишиє а накрунтовнеишиє доводы будутъ, теж и *Ѡ*тводы через присегу кому писма або светков не достанет, так теж и через певные знаки». Прото иа по вычитанию того артыкулу вышеи написано[о], пытал тивуна, если бы што за довод або знаки на нее *мель*, жебы их показываль и доводил.

*Ѡ*н доводу жадного ани знаков не показаль, *Ѡ*дно згола се за присегу брал, и иа, порадившися с паны верхоменеными, и видело се то нам, *иж Ѡн*, не маючи доводу, але упором на нее то вел, тую Кулину при почтивости зоставил и навезку *Ѡи* всказаль, же мает за то тивун водле стану *Ѡе* навезати, и рок заплате зложил две недели, што для памети *Ѡст* до книг записано.

Ігор Тесленко (Київ, Україна) **Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині**

У статті вперше в українській історіографії детально описано унікальне історичне джерело – єдину дотепер збережену замкову книгу другої половини XVI ст., що походить з приватного волинського маєтку. Книга велася у центрі родових володінь князів Заславських, охоплює період від 1572 до 1575 рр. та містить судові справи шляхти, міщан і селян з теренів Заславської волості і суміжних земель.

Ключові слова: замкова книга, замковий уряд, князі Заславські, Заславська волость

Ігорь Тесленко (Киев, Украина) **Заславская замковая книга как источник к истории Юго-Восточной Волини**

В статье впервые в украинской историографии детально описано уникальный исторический источник – единственную сохраненную до настоящего времени замковую книгу второй половины XVI в., которая велась в частном имении князей Заславских на Волини. Книга охватывает период с 1572 по 1575 г. и включает в себе судебные тяжбы шляхты, мещан и крестьян Заславской волости и соседних земель.

Ключевые слова: замковая книга, замковый «уряд»(администрация?), князья Заславские, Заславская волость

Igor Teslenko (Kiev, Ukraine) **Zaslav court book as source to history of South-East Volhyn'**

The article is devoted to the unic historical source – Zaslav Court Book, 1572–1575 from the centre of Dukes' Zaslavsky patrimony. The Book contains judicial pleadings in the cases involving nobility, town dwellers and peasants of Zaslav district and neighbour estates.

Keywords: *zaslav court book, Castle Administration, Dukes' Zaslavsky, Zaslav district*